

TAKÁCS JUDIT

HOGYAN LEHETÜNK SOCIO-SZEXUÁLISAK?

ELŐSZÓ A SZEXUALITÁS A TÁRSADALOMBAN CÍMŰ KÜLÖNSZÁMHOZ

DOI: [10.18030/socio.hu.2015.1.1](https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.1.1)

Mi magyarok magyarul nemet mondunk a „szexre” (azaz a *sex-re*), s talán azzal próbáljuk áltatni magunkat, hogy ezáltal egyszerűsödhet a dolgunk – ám korántsem oldjuk meg ezzel a szex és a szexualitás megkülönböztetésének kérdés(kör)ét. Mert ami a szex a szexualitásnak, az a nem a nemiségnek? Neme ugye nemcsak a nemiségnek van, míg a szexualitás nem születhetett volna meg szex nélkül – mint ma már annyian... (Az is elgondolkodtató, hogy magyarrá lényegült szex szavunknak miért nincs többes száma: szexek emlegetése helyett inkább belegravitálunk „a szex” egyes számú birodalmába, ami egyszerre lehet olyan félelmetes és vonzó, mint egy fekete lyuk – naná!)

Történetileg, legalábbis, a szexualitás nem születhetett volna meg szex – mint szexuális gyakorlatok – nélkül, amivel azt is állítom, hogy ha a szex régi, a szexualitás új: de csak annyira, hogy a „szexuálissá válás” modern folyamatának eredményeire utaló gyűjtőfogalomként lassan már több századik születésnapját ülhethé. S persze meg kell jegyezni, hogy a szexuálissá válás alanyai itt elsődlegesen társadalmi jelenségek, intézmények, diskurzusok, melyek jelentései egyre bővülő szexuális tartalmakkal gazdagodnak, míg az utóbbi néhány évszázad során a szex organikus tényei is egyre fokozódó társadalmi figyelemre és jelentőségre tettek, tesznek szert.

Hogyan alakul az organikus tényeszerű(ként látott) szexből – vagy inkább hogyan szerveződik köré – a szexualitás külsődleges és kényszerítő társadalmi ténye: hát, ez itt az igazi társadalomkutatói kérdés. Minderre azonban viszonylag kevesen gondoltak az 1970-es, 80-as évek előtt – néhány olyan kivételtől eltekintve, mint Westermarck vagy Malinowski –, vagy ha gondoltak is, viszonylag keveset írtak erről.

Ki gondolkodott el vajon Foucault (1976) előtt azon, hogy a szexualitásnak története vagy történelme lenne? Talán még Marcel Mauss sem, akiről pedig Mary Douglas úgy emlékezik meg (1996:72), mint aki már az 1930-as években megkérdőjelezte a természetes viselkedésformák létét, s a szexuális viselkedésre is egyfajta kulturálisan tanult testkontroll részeként, társadalmi tanulás eredményeként tekintett. Foucault meg jól belegondolt, s arra jutott, hogy a modern szexualitás a szekularizálódó Európában a 18. század végén megindult diszkurzív erjedésből forrt ki, s a 19. századi viktoriánus pszeudo-repressziós közegében erősödött új tudáskategóriává, a *scientia sexualis* központi fogalmává.

Amikor Gayle Rubin 1984-ben „*The time has come to think about sex*” [Elérkezett az idő, hogy a szexről gondolkozzunk] (1984:3) felkiáltással radikális elméleti programot hirdetett, akkor a történelemnélküli és társadalmi meghatározottság-mentes szexualitás lehetetlenségére mutatott rá, s nem „csak” arra, hogy a szexuális esszencializmust kidolgozó és alkalmazó (orvosi, pszichiátriai, pszichológiai, szexológiai) tudományosság

hogyan járul hozzá a szexuális értékek hierarchijára, az erotikus igazságtalanságokra és szexuális elnyomásra épülő társadalmi rendszer fenntartásához. A kapitalizmuskritikával keveredő új megközelítések hatására egyre nagyobb éberség támadt a szexuális viszonyok kapitalista társadalmi mederbe terelésének stratégiái iránt, melyek a folyószabályozáshoz hasonlóan bizonyos területek lecsapolása, míg mások felduzzasztása révén próbáltak mesterségesen biztonságos kereteket biztosítani a hatékonyabb biopolitikai hasznosíthatóság érdekében. E stratégiák működését jól illusztrálják a kapitalista termelési viszonyok családi életre gyakorolt ellentmondásos hatásai. A szex és a nemzés szétválasztása (bár kétségtelen, hogy történetileg a nemzés előbb vált el a szextől, mint a szex a nemzéstől), valamint a családi élet gazdasági funkcióinak gyengülése révén egyre inkább reális lehetőséggé vált a származás szerinti családon kívüli, illetve attól független élet, ami hozzájárult a munkapiac által kívánatos munkaerő-mobilitás megteremtéséhez; ugyanakkor a munkaerő következő generációinak „kitermeléséhez” legalább időlegesen továbbra is szükségesnek mutatkozott a klasszikus családi keretek – retorikailag pedig a klasszikus családi értékek és ideálok – fenntartása. John D’Emilio (1983) a kapitalizmusnak a melegidentitások kialakulásában játszott (fő)szerepéről szóló klasszikus tanulmányában érvel így, hogy témája szempontjából kiemelten fontos érvként azt is elmondhassa: végső soron a kapitalizmus adott teret annak a heteroszexuális nukleáris családi kereteken túli társadalmi közegnek a létrehozására és fenntartására, ahol a melegek és a leszbikusok (is) létezhetek – ám ennek a társadalmi formának ezzel együtt továbbra is alapvető érdeke nem csak a munkaerő, hanem a heteroszexizmus és a homofóbia reprodukciója is.

Ide kívánczik még Giddens (1992) magyarázata az intimitás modernkori átváltozásáról: úton a „plasztikus” – azaz képlékeny, s nem, mégsem műanyag – szexualitás (*plastic sexuality*) és a „tisztá” – azaz az explicit gazdasági érdekevezéreltséget (nagy részt) nélkülöző – párkapcsolat (*pure relationship*) kialakulása és elterjedése felé. Ez az újfajta szexualitás – a tiszta párkapcsolat egyik potenciálisan kiemelkedő jelentőségű összetevőjeként – „decentralizált” nem csak abban az értelemben, hogy reprodukciós kényszerektől mentes, hanem úgy is, hogy a tradicionális férfivágy-központúság helyett immár a női vágyak felé is nyitott (1992:2).

Későmodern szexualitásdefinícióinkban társadalmi intézmények – jog-, vallás-, rokonsági rendszerek – által szabályozott tevékenységekhez kapcsolódnak a szexuális gyakorlatok, melyekben éppúgy szerepet kapnak a testek, mint *a szavak, a képek, a szertartások és a képzelet* (Weeks 1985:3). Ezek után szinte felesleges is mondani, hogy kulturális reprezentációk és személyes interpretációk nélkül ma már szinte elképzelhetetlen, és talán reménytelen is, a szexualitás működésének megértése vagy az erről szóló *tudás akarása*.

A különszámunkban megjelenő írásokat – ha tetszik – történetileg meghatározott társadalmi gyakorlatokba ágyazott vágyak reprezentációiként nyújtjuk át az Olvasónak. A kilenc tanulmány között találunk történeti, illetve társadalomtörténeti jellegű, empirikus és elméleti szociológiai, valamint antropológiai megközelítéseket alkalmazó munkákat egyaránt.

A történészek által írt tanulmányok mindegyike a múltban szexuális jelentőségűvé vált, máig aktuális témákat mutat be. Kurimay Anita, az amerikai *Bryn Mawr College* egyetemi adjunktusa például Tormay Cécile alakjának mai politikai-kulturális reprezentációival foglalkozik, és többek között azt vizsgálja, hogy a „Nemzet Nagyasszonyává” történő valós idejű átlényegítése során Tormay (szexuális) életének vajon mely mozzanatai válhattak (volna) kényelmetlen örökséggé.

Bezsényi Tamás, történész-szociológus PhD-hallgató a korábbi szakdolgozatához gyűjtött gazdag anyagból kiindulva készítette el egy magát Pipás Pistának nevező, – a 20. század első felében az Alföldön – férfiként (meg)élő nő nemváltoztatásával és gyilkosságaival kapcsolatos emlékezetkonstrukciókat áttekintő munkáját, melyből jól kitapintható a szerző kriminológiai érdeklődése is. Van-e a bűnnek emlékezete? – teszi fel a szerző a költőinek tűnő kérdést, amire aztán válaszokat keresve az 1930-as évek heteronormatív elnyomást rejtő tanyasi viszonyai között kalauzol bennünket többek között a „kékfényes” Szabó László és a dokumentumfilmes Ember Judit bűn-élmélművelő munkáinak segítségével.

Szegedi Gábor, aki jelenleg a bécsi Wiesenthal Intézet kutatói ösztöndíjasa, a Közép-Európai Egyetemen 2014-ben megvédett, a magyarországi házassági tanácsadás és a házasságkötések előtti orvosi vizsgálatok történetével foglalkozó doktori disszertációjának témájához kapcsolódva írta meg *Szexuális és faji normalizáció a Horthy-korban* című tanulmányát. Vizsgálata fókuszába a keresztény-nemzeti rendszer által irányadónak tartott szexuális felvilágosító anyagok bemutatása, valamint a – többek között a „fajgyalázás” fogalmát is bevezető – 1941-es „harmadik zsidótörvény” elemzése került.

Tőtös Áron, a Nagyváradi Egyetem történettudományi doktori iskolájának hallgatója mikrotörténeti lépésekben kívánta a 20. század eleji Nagyváradon működő bordélyházakat és kéjnőtartókat bemutatni. Munkája során a Román Állami Levéltár Bihar Megyei Levéltárában őrzött eredeti dokumentumok alapján próbálta rekonstruálni a korabeli nagyváradi prostitúciós infrastruktúra bordélyházi jellemzőit – főként a bordélyházak tulajdonosaira, illetve „menedzsereire” koncentrálni.

Takács Erzsébet, a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékének tanársegédje a kortárs francia szociológiai szakirodalom nemzéssel és terhesség-megszakítással foglalkozó megközelítéseit foglalja össze – nagy szolgálatot téve ezzel a franciául nem (elégg) értő és/vagy olvasó, ám e témakörök iránt érdeklődők számára. A szerző részletesen foglalkozik Luc Boltanskinak a projekt-kapitalizmus és a gyermekvállalás összefüggéseit tárgyaló elméletével, valamint Dominique Memmi elemzéseivel, aki a „diszkurzív felügyelet” koncepciójának kidolgozása során terhesség-megszakítást és mesterséges megtermékenyítést kérelmező páciensekkel, valamint a beavatkozásokat végző és kísérő orvosokkal, ápolókkal interjúzott, elsősorban a beavatkozások indokaira és motivációira koncentrálni.

A Gregor Anikó szociológus és Rédei Dorottya antropológus szerzőpáros a magyarországi 15–29 éves fiatalok véleményét vizsgálta az azonos nemű párok együttéléséről, elsősorban a *Magyar Ifjúság 2012* című kutatás adatainak felhasználásával. A tanulmány központi fogalma a szerzők által a heteroszexualitás társadalmi normává válását elősegítő és fenntartó diszkurzív gyakorlatok együtteseként definiált heteronormativitás. A magyar fiatalok „heteronormatív vélekedésekkel való telítettségének” mérésére fókuszáló empirikus elemzés többek között arra hívja föl a figyelmet, hogy a vizsgált sokaságon belül a heteronormatív vélekedések kevésbé jellemzőek a lányokra, a városokban élőkre, a diplomás szülők gyermekeire és a jobb anyagi helyzetűekre, mint a többiekre.

Az antropológiai megközelítéseket alkalmazó munkák szerzői mindhárman a Közép-Európai Egyetem *Gender Studies* programjának doktoranduszai. Béres-Deák Rita, az LMBTQ – leszbikus, meleg, biszexuális, transz* és queer – személyek és családjaik többszörös előbújási (*coming-out*) dilemmáit mutatja be azonos

nemű párokkal, illetve családtagjaikkal készített etnográfiai interjúk alapján. A szerző elméleti kiindulópontként a Goffman-féle *ragadós stigma* elméletet használja, mely szerint a stigmatizált személy „szégyene” közvetlen környezetét is „szégyenbe hozhatja”: vagyis legtöbbször stigmamenedzsment-munkálatok várnak (illetve várnának) az érintettek közeli családtagjaira is, akik aztán különböző módokon vágnak bele e feladatok megoldásába vagy elkerülésébe.

Turai Katalin Ráhel szexuális hármassokkal kapcsolatos tapasztalatokat bemutató írása négy életút-interjú mélyelemzésére épül. A Magyarországon empirikusan még alig kutatott biszexualitás témakörét ilyen irányból megközelítő vizsgálat a négy élettörténetben kibontakozó eltérő biszexualitás-jellegzetességeket ír le – míg a szerző ügyel arra, hogy emlékeztessen bennünket: a biszexuális vonzalom nem feltétlenül jár együtt biszexuális identitással.

Rédai Dorottya írásának sokatmondó eredeti címét azért érdemes itt megosztani az Olvasóval, mivel remek – ám tördelésttechnikailag fájóan hosszú – foglalatát adta a tanulmánynak: „Ők azt hiszik, hogy ez a természetes, hogy ha neki jó, akkor a lánynak is jó volt” – *A gender dichotómia konstruálása a szexuális öröm diskurzusain keresztül középiskolás diákok körében*. Az iskolai etnográfia e kidolgozott példáján keresztül kézzelfoghatóvá válnak a nemek közötti különbségek a nemi öröm diskurzusainak konstruálása során a szexuális nevelés tantárgyat oktató védőnő és a diákok szexről való megnyilatkozásaiban. A heteroszexuális interjúalanyok beszédmódjának narratív elemzése alapján például szembetűnő, hogy míg a lányoknak „tanulniuk kell” a nemi öröm elérését, addig a fiúk tanulás nélkül, „természetesen” élik át ezt az élményt.

Az elemző tanulmányok mellett a különszám része Nóvé Béla *Hadibordélyok önkéntesei* című forrásismertető fejezete a szerző *Patria nostra: '56-os menekült kamaszok a Francia Idegenlégióban* című történeti monográfiájából, valamint a szexuálszichológus Szilágyi Vilmosnak – aki egyébként részt vett a Heleszta–Rudas (1978) féle első, és jórészt máig példa nélküli, magyarországi szexuálszociológiai kutatásban is – *A nemiségtudományok múltjáról, jelenéről és jövőjéről* szóló cikke a Kitekintő rovatban.

Végül a címben feltett (*Hogyan lehetünk socio-szexuálisak?*) kérdésre e különszám alapján adódik a válasz: Így (is), ahogy a socio.hu tanulmányaiban szerepelnek a „szexuálissá válás” modern folyamatának különféle megnyilvánulásai. Meg úgy is, hogy – a helyi diszkurzív tér szexuális erjedését elősegítendő – folytatjuk az olvasást, az írást és a kutatást a s(z)exre továbbra is nemet mondó nemzetünkben, rendületlenül.

HIVATKOZÁSOK

D’Emilio, J. (1993 [1983]) Capitalism and Gay Identity, 467–478. In Ablove, H – M.A. Barale – D.M. Halperin (szerk.) *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York: Routledge.

Douglas, M. (1996 [1970]) *Natural Symbols. Explorations in cosmology*. London – New York: Routledge.

Foucault, M. (1978 [1976]) *The History of Sexuality. Volume I. An Introduction*. London: Penguin Books.

Giddens, A. (1992) *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.

Heleszta S. – Rudas J. (1978) *Munkásfiatalok és egyetemisták szexualitása*. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézete.

Rubin, G. (1989 [1984]) Thinking sex: Notes for a radical theory of the politics of sexuality, 267–319. In C.S. Vance (szerk.) *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality*. London: Pandora.

Weeks, J. (1985) *Sexuality and Its Discontents. Meanings, Myths and Modern Sexualities*. London and New York: Routledge.